

הקדמה

מגילת סתרים היא סוד הסודות של חסידות ברסלב. מאז שמעתי לראשונה על קיומה של מגילה סודית הכתובה ברמז והעוסקת בביאת גואל צדק הייתה המגילה למשאת נפש. בשיחה מקרית עם חסיד ברסלב שנהג לפקוד את ביתי כדי למכור ספרים ולשוחח עמי בענייני ר' נחמן עלה עניינה של המגילה. החסיד טען שהמגילה נמצאת ושאיף ראה אותה כמו עיניו, אך כאשר הבעתי את מבוקשי לחזות במגילה נדחיתי בטענות שונות. לאחר הפצרות מרובות נאות החסיד בכל אופן לנסות להביא את המגילה לפגישתנו העוקבת. בהתרגשות התכוננתי לקבל את פני המגילה ותרתי אחר כל אזכור של "מגילת סתרים" בספרות הברסלבית ובספרות המחקר, וככל שהרבייתי לחפש ולמצוא כן גברה ציפייתי. למגינת לבי דחה ידידי את הפגישה שוב ושוב, והבנתי שלא מקרה הוא. לאחר זמן סבור היה אותו חסיד שהמגילה כבר אינה טורדת את רוחי, ונפגשנו שוב. כאשר העליתי את עניין המגילה סיפר שהמגילה מצויה אצל בנו שהוא מ"הקנאים", וכאשר שמע לשם מה מבקש אביו את המגילה סירב להשיבה. רק כעשור שנים לאחר מכן הגיעה המגילה לידי.

כאשר יצאתי בפעם השנייה ביזמה למצוא ולהשיג את המגילה היה הדבר לאחר צאתו לאור של ספרי "מיסטיקה ושיגעון ביצירת ר' נחמן" (תשס"ד) ולאחר שפרסמתי את המעשה הסודי על קבלת תורה המכונה "המעשה מהלחם"; כמו כן היו בידי כתבי יד שונים של חסידות ברסלב, ובכללם "חיי מוהר"ן כתב יד", שכלל גם את המעשה הסודי המכונה "המעשה מהשריון". ידידי פרופ' דוד אסף שמע על מבוקשי, והפנה אותי למספר חסידי ברסלב שיד ורגל להם בכתבים הנסתרים. במקביל, בעקבות פרסום הספר, פנו אליי חסידי ברסלב שרצו לשוחח על הספר ועל ר' נחמן וראו חשיבות שאפגש עם רבותיהם. פגשתי חסידי ברסלב רבים והשיחות אתם התנהלו בסוגיות ברסלביות שונות ובמיוחד בענייני כתבי היד ואמינותם, אופיו של החומר הברסלבי הסודי ומגיעיה של הצנוורה הברסלבית, שנהגה להשמיט ולהסתיר אף חומרים שר' נחמן עצמו לא הורה להסתירם. כאשר הצטרפתי לקיבוץ החסידים בראש השנה באופן זכיתי להרחיב את מעגלי ההיכרות והשיחה עם חסידי ברסלב, ומלבד התפילה המרוממת זכיתי לחוויית לימוד דחוסה ופורייה.

את כתבי היד של מגילת סתרים קיבלתי מחסידי ברסלב. לא בבת אחת הגיעה המגילה לידי ולא מאדם אחד, ולכולם אני אסיר תודה. תחילה קיבלתי חלק אחד מכתב היד של ר' אלטר טפליקר, וסברתי שהוא כתב היד כולו, אך לאחר עיון ארוך ומאומץ במגילה חשתי שחלק מתוכה חסר. מאחר שהמגילה הייתה רשומה בראשי תיבות וקיצורים שקשה לפענחם לא ידעתי, האם אכן חלק מהמגילה חסר, או שמא רק הבנתי חסרה. ממפגש עם חסיד נוסף שהמגילה בידו התברר שאכן עמוד אחד מכתב היד איננו בידי, והוא נאות להשלים לי את החלק החסר. לאחר מכן הגיע לידי כתב יד נוסף של המגילה, שהוא העתקה מאוחרת יותר, שבה ניסה המעתיק לפענח ולפתוח חלק ניכר מהקיצורים המצויים במגילה. אף כתב יד זה היה לי לעזר, אף שאני סבור שחלו בו טעויות לא מעטות. ראיתי וקראתי כתב יד נוסף של המגילה, אף הוא העתקה מאוחרת ומשובשת, אך לא ניתנה לי הרשות לקחתו או לצלמו, ולכן האפשרות להיעזר בו הייתה מוגבלת מאוד.

תוך כדי העבודה והחיפוש נפגשתי עם דמויות מרכזיות בחסידות ברסלב, מרכזיות בתחום העשייה הספרותית ובתחום ההנהגה. המפגשים היו מלבבים ואף מרגשים. הופתעתי מן הפתיחות לשוחח עמי בענייני הסוד של חסידות ברסלב במאור פנים וללא תחושת ערינות. הופתעתי גם מהיזמה של אחד מראשי החסידות להיפגש עמי שנית, ולזמן למפגש חסידים נוספים הנחשבים בקיאים ביותר בענייני הכתבים הסודיים כדי להמשיך ללבן את נושא דיוננו, דהיינו מגילת סתרים. בסופו של דבר התממשה יזמה זו רק באופן חלקי. בשלב מסוים נסבה השיחה עם הרב הברסלבי על עניין האיסור שהטיל ר' נחמן על פרסום הכתבים, ולאחר דין ודברים מסוים סיכם אותה הרב באמירה שרבנו אכן אסר עלינו לגלות את הדברים, ואנו החסידים אכן מחויבים לציית לדבריו, אך נראה שמן השמים רואים שכבר הגיע הזמן שיתפרסמו הדברים בעולם.¹ משיחה אחרת עם דמות רבנית מובילה בחסידות ברסלב השתמע, שמלבד הבעיה הפנים-ברסלבית של מתח בין זרמים שונים אין הוא מוצא בעיה לפרסם עתה מה שהיה סוד בדורות קודמים, והוא הציע לי את עזרתו בכל אשר יוכל. כאן המקום להודות מעומק הלב לידידי ר' שמואל תפלינסקי על הנכונות והטרחה, על הקדשת הזמן והמאמצים להביא לידי את המגילה ועל נכונותו להיות לי למורה דרך בדרכיה המגוונות של חסידות ברסלב היום. תודה גם לרב אברהם וייצהנדלר העומד בראש הוצאת משך הנחל על השיחות הרבות והמחכימות ועל הלבביות שבה נהג עמי.

תודה וברכה לאותם רבנים מחסידות ברסלב שלא הזכרתי בשמם שכאשר ראו שהמגילה בידי נאותו להטות שכם למלאכת הפענוח כדי שלא תצא תקלה מתחת ידי.

1 מעניין לציין שבדרשה פומבית שנשא הרב לחסידיו בשבת שלאחר פגישתנו הוא הזכיר שדוקטור אחד דיבר עמו על מגילת סתרים, והעיר שיש לדעת שלא כל כתב יד של המגילה הוא "מוסמך".

כמה מהם עברו אתי על המגילה מילה מילה אות ואות, וחלקם אף עברו על כל הספר והצילו אותי מכמה וכמה טעויות. בספר מובלעות גם תובנות וקביעות שהגעתי אליהן בעקבות ההערות מאירות העיניים והלימוד המשותף עם אותם חסידים. תודתי העמוקה נתונה להם על הקדשת הזמן, על ההשקעה הרבה, על מאור הפנים ועל הידידות שנוצרה בעקבות המפגשים.

המגילה היא חזון נשגב של אחרית הימים. היא כתובה באופן תמציתי כמעט המחזיק את המרובה. יש בה התייחסות לשלל נושאים הקשורים לעידן המשיחי ולסוגיות יסוד בעולם הברסלבי, ויש בה כדי לחשוף פנים חדשות לגמרי ומוכרות כאחת של בעל החזון – ר' נחמן מברסלב. המגילה הכתובה במעין כתב סתרים אינה מתמסרת בקלות לקורא והיא נראית במבט ראשון כעֲרֵמָה מקרית של אותיות, ראשי תיבות וקיצורים. הרוצה לבוא בסודה נדרש לסבלנות מרובה ולעמל רב הכרוך בהסרה זהירה של צעיף אחר צעיף, אות ואות, מילה ומילה ובניסיון לצרפם יחד. אך אז, מתוך פסיפס האותיות ומעבר למשפטים המקוטעים, נגלה לעיני הקורא חזון משיחי מרהיב ומפליא, מלא שירה ותפילה, כיסופים וגעגועים.

אוסף תודה לירידי שאתם שוחחתי וליבנתי עניינים שונים הנוגעים למגילת סתרים, למורי פרופ' משה אידל, לד"ר בנימין בראון, למר יונתן מאיר, לרב יהושע מונדשיין, לפרופ' אלחנן ריינר ולד"ר אלחנן שילה. תודה מיוחדת לפרופ' דוד אסף, שסייעני בדרכי אל המגילה, ולפרופ' אבי שגיא, שהנחני בעצה טובה בשלבים שונים של כתיבת הספר. תודה כנה לאברהם בן-אמתי על העריכה הלשונית, שתרמה רבות להנהרתו של הספר. מרגלית אבישר, מנהלת הוצאת הספרים של אוניברסיטת בר-אילן, וענת גל, עורכת הספר, עמלו ביצירתיות וביעילות כדי שהספר יצא לאור באופן נאה ומתוקן עוד בשנת תשס"ו – תודתי והערכתי נתונות להן. ברכה מיוחדת למכון שלום הרטמן, לחבריו ולראשיו, על הזכות שניתנה לי לקחת חלק בקהיליית הלימוד התומכת והמאתגרת המתקיימת במכון.

מחקר זה נתמך על ידי הקרן הלאומית למדע, ובשנת תשס"ה על ידי מרכז ליאונרד נבולין לחקר יהדות רוסיה ומזרח אירופה באוניברסיטה העברית בירושלים. הוצאתו לאור הסתייעה בעזרת הקרן ע"ש יצחק עקביהו, אוניברסיטת בר-אילן.

חלק ראשון

בפתח המגילה

מבוא

החסידות פתחה את עולם הקבלה על סמליו ומושגיו בפני הציבור הרחב. שינויים משמעותיים במוקדי העניין הדתי, בסגנון הדיבור והכתיבה ובמודל ההנהגה אפשרו לחסידות להפוך את הקבלה להשקפת עולם המתווה את אורח חייהם של המוני חסידים. הקהילות החסידיות, בניגוד לחבורות המקובלים, פתחו את שעריהן בברכה למצטרפים חדשים, ואת מקום האתוס של חבורת מקובלים אוטורית ומתבדלת תפס האתוס של הפצת המעיינות חוצה.¹

מושגים כמו סתרי תורה, סוד ותורת הנסתר עברו בחסידות שינויי משמעות מרחיקי לכת. אצל הוגים חסידיים שונים מושגים אלו אינם מתייחסים עוד לטקסטים קבליים או לידע אוטורי אחר אלא להתנסות האישית בדבקות באלוהות, שאופייה נסתר מחמת שאיננה ניתנת להעברה במילים.² שינוי הערכים שחל ביחס לשאלת ההסתר והגילוי עורר מחלוקות חריפות בתוך עולמה של החסידות על גבולות האסור והמותר בהפצת תורת הקבלה, מחלוקות שהרעישו בתקופה מסוימת את עולם החסידות.³

ואולם על אף מגמות אלו של פתיחת הידע האוטורי לקהל הרחב גם בחסידות לא נפקד מקומו של הסוד במובנו השכיח. המתח בין הרצון להעלים ולשמור את תוכנו של הסוד סמוי מן העין לבין תחושת הדחיפות להעביר ואף להפיץ אותו תוכן עצמו, מתח שהוא חלק מהותי בקיומו של סוד וידע אוטורי,⁴ מלווה את החסידות מראשיתה. באיגרת שכתב הבעל שם טוב לגיסו ר' גרשון מקיטוב הוא מספר על עליית נשמה

1 בוכר, בפרדס החסידות; שלום, החסידות; אליאור, חירות על הלוחות, עמ' 110-113. אין בדבריי כדי לקבוע עמדה בשאלה האם פנתה החסידות בשלביה הראשונים אל השכבות העממיות או רק אל ציבור לומדי התורה, או באיזה שלב בחסידות התרחש המעבר לתנועת המונים. על שאלות אלו ראה אטקס, החסידות בראשיתה, עמ' 59-67; הרן, משנתו של ר' אברהם מקאליסק, עמ' 533-535.

2 יושר דברי אמת, עמ' קכב, פסקה כב; מאור ושמשי, פרשת כי תבוא, עמ' רלב; אש קודש, פרשת כי תצא, עמ' נט. על כך ועל עמדת ר' נחמן בעניין ראה מרק, מיסטיקה ושיגעון, עמ' 154-157.

3 ראה הרן, משנתו של ר' אברהם מקאליסק, עמ' 533-540.

4 ראה הלברטל, סתר וגילוי, במיוחד עמ' 7-15, 96-100.

שהייתה לו, ושכמהלכה שאל את המשיח מתי עתיד הוא לבוא, ותשובתו הייתה "בעת שתפרסם לימודך ויתגלה בעולם ויפוצו מעינותיך חוצה מה שלמדתי אותך", תשובה זו הייתה לאתוס חסידי מרכזי. אך הבעל שם טוב מוסיף ומספר כי ביחס לאותו לימוד עצמו "לא נתנה רשות כל ימי חיי לגלות זאת".⁵ פרדוקס זה, שקוטב אחד שלו מעניק חשיבות עצומה לגילוי וקוטבו האחר שולל את הגילוי ואף מטיל עליו איסור, מתקיים בחסידות, כמו שנראה בהמשך הספר, עד עצם היום הזה.

בעולמו של ר' נחמן מברסלב תפס העיסוק בסוד מקום חשוב.⁶ ישנו קורפוס שלם של יצירות וקטעי יצירות שר' נחמן פרש עליו מעטה של סודיות, ובמקביל זכה הדיון התאורטי בגילוי ובהסתרה, בראוי להיאמר ובמצריך שתיקה, לפיתוח מעמיק ונרחב במשנתו.⁷ אף את אופני ההסתרה פיתח ר' נחמן. גיוונם ומהותם מעידים על תפיסה חדשה במהותו של הסוד. אנו יודעים על ספר אחד שר' נחמן גנז,⁸ ועל ספר אחר שהוא שרף,⁹ ועל סיפורים שאסר לגלותם לזר.¹⁰ ואכן חסידות ברסלב אופפת את עצמה בהילה של מסתורין ובשיח מתמיד על קיומם של חומרים ורבידים אוטוריים בתורתו של ר' נחמן.¹¹

ספר זה מוקדש לסוד הסודות של חסידות ברסלב, "מגילת סתרים", טקסט סודי שעניינו "סדר ביאת גואל צדק" וסודות הקץ, מגילה שנרשמה בראשי תיבות בלבד¹² ושהמסורת הברסלבית מספרת שבכל דור רק אדם אחד ראוי לדעת את סודה.¹³ עצם קיומה של מגילת סתרים היה נתון זמן רב בסוד, וכמעט שלא הוזכר בכתבי ברסלב. במקורות הראשונים שבהם הוזכרה המגילה בד בבד עם הסיפור על קיומה הועלתה הטענה שהמגילה אבודה או נגנבה ואיננה קיימת עוד. במחקר היו מודעים

5 הצטוט על פי נוסח קאריץ; מובא אצל אטקס, בעל השם, עמ' 296-297.

6 נושא האוטוריות בחסידות ברסלב נידון בהרחבה במחקר. ראה וייס, מחקרים, עמ' 181-258; פייקאד, חסידות ברסלב, עמ' 10-17, 19, 53-51, 62, 111-117, 126, 127; גרין, בעל היסורים, עמ' 19-20, וכן לסירוגין לאורך הפרק "מאמצים משיחיים", עמ' 176-211, ובעמ' 215; ליבס, התיקון הכללי, עמ' 238-261. על מעשה מהלחם כדוגמה לאוטוריות ראה וייס, מחקרים, עמ' 191-192. עוד על הסוד ראה מרק, המעשה מהלחם.

7 וייס, מחקרים, עמ' 181-188.

8 פייקאד, חסידות ברסלב, עמ' 63-64.

9 וייס, מחקרים, עמ' 215-244, 248-245.

10 על המעשה מהשריון ראה מרק, המעשה מהשריון, הג"ל, המעשה מהלחם.

11 פייקאד, חסידות ברסלב, עמ' 10-16, 202; גרין, בעל היסורים, עמ' 15.

12 וייס, מחקרים, עמ' 189-214.

13 שיח שרפי קודש, כך ב, אות רנח, עמ' פב-פג. על מגילת סתרים ראה וייס, מחקרים, עמ' 189-214; פייקאד, חסידות ברסלב, עמ' 76-81, 202-206; א' גרין, בעל היסורים, עמ' 180, 190-191. על הרובר הסודי בכתבים הברסלביים כמתייחס למשיחיות ראה וייס, מחקרים, עמ' 189-248; פייקאד, חסידות ברסלב, עמ' 10-16; ליבס, התיקון הכללי; גרין, בעל היסורים, שם.

לחשיבותה של מגילת סתרים, אך זמן מה לא ידעו להשיב תשובה ברורה, האם המגילה אכן אבדה ואיננה עוד או שמא שרדה ונשתמרה כסוד, ובוודאי לא הכירו את המגילה עצמה ונאלצו להסתפק בהשערות בדבר תוכנה ומהותה.¹⁴ עתה, שהמגילה בידנו, מעבר לחשיבות הרבה שיש לה בפני עצמה כפנייה הגותית וחזיונית יש בידינו מפתח חשוב להבנת הגותו המשיחית של ר' נחמן ולתודעתו העצמית כצדיק בחינת משיח, שהיא מהיסודות המרכזיים ביצירתו העיונית והספרותית, באופן הנהגתו את חסידי ובהתפתחותה של חסידות ברסלב עד עצם היום הזה.

בחלק זה (הראשון) של הספר מתוארות נסיבות אמירת המגילה; מפורט מי שמע אותה ומי העלה אותה על הכתב; ומובאות עדויות על קיומה של המגילה, על חומות הסודיות שהוקפה בהן ועל שרשרת המסירה של המגילה מימי ר' נחמן ועד היום. בסיום חלק זה נסקרים כתבי היד של מגילת סתרים המצויים בידנו.

בחלק השני מובאת מגילת סתרים עצמה, שלראשונה לאחר מאתיים שנות הסתרה רואה אור. בחלק זה מובא צילום כתב היד, ולאחריו הצעה לפענוח חלק גדול מתוך הקיצורים וראשי התיבות שהמגילה כתובה בהם. גם לאחר עמל רב נשארו אותיות, מילים ומשפטים מסוימים סתומים ובלתי מופיעים. אני מקווה שפרסום המגילה יעזור לימוד ודיון ואולי אף חשיפה של כתבי יד נוספים, ובעקבות זאת נוכל אולי לפענח את החלקים שנותרו סתומים במגילה.

החלק השלישי מוקדש לבירור פשר המגילה. בפני הקורא נפרש החזיון המשיחי המצוי במגילה תוך הדגשת זיקתו למכלול יצירתו והגותו של ר' נחמן ותוך בירור הזיקה בין דמות המשיח במגילת סתרים לדמותו ופועלו של ר' נחמן מברסלב. בחלק זה ישנם גם גילויים חדשים הקשורים להתעצמות המתח המשיחי בחסידות ברסלב לקראת שנת תקס"ו, וכן לעניין מקומו של המקדש בעידן המשיחי.

בחלק הרביעי אני דן במקומה של מגילת סתרים על רקע מכלול הכתבים הסודיים של ר' נחמן. אני מנסה לברר מדוע הוטלה סודיות כה חמורה על מגילת סתרים ומה היו ההשלכות של הפיכת המגילה לסוד הן על אותם מעטים שידעו את סודה והן על אלה שלא זכו לראותה או לפענח את סתריה.

14 המחקר החשוב ביותר בנושא זה נעשה על ידי יוסף וייס במאמרו "מגילת סתרים על סדר ביאת המשיח", ואלו דבריו בסיום המאמר: "כל זמן שלא נתגלתה אותה 'מגילת סתרים' עלינו להסתפק בהשערות מועטות אלה על תוכנה על-פי הרמזים שבספרות הנדפסת. האם באמת אין הטכסט של אותו כתב-סתרים נמצא מעותק בכתיבת-יד בידי חסידי ברסלב? לכשיתגלה טכסט זה (אם ההגדה דלעיל על אובדן המגילה אינה אלא לישנא מעליא), אפשר יהיה לזהותו על-פי הסימנים שהעלינו מתוך המקורות" (וייס, מחקרים, עמ' 214). עתה, כשמגילת סתרים מצויה בידנו, מתברר שמרבית השערותיו של וייס היו נכונות ותיאוריו אכן הולמים את המגילה. הסימנים שנתן וייס מצויים במגילה, והם יכולים לשמש אישור נוסף לזיהוי המגילה כמגילת סתרים.

בסיום הספר אני דן בהדי מגילת סתרים המצויים בכתבי הפלגים השונים של חסידות ברסלב היום. דיון זה מתנהל על רקע הפריחה הגדולה של חסידות ברסלב משלהי המאה העשרים ועל רקע הנוכחות ההולכת ומתעצמת של ר' נחמן מברסלב בתרבות הישראלית העכשווית, תהליכים שפלגים מסוימים בחסידות ברסלב מקשרים בינם לבין ביאת המשיח.

1. מתי והיכן נאמרה מגילת סתרים

ההדים הראשונים לקיומה של המגילה ועדויות על הזמן והמקום שבהם נאמרה מצויים בספר "ימי מוהרנ"ת"¹⁵. זהו ספרו האוטוביוגרפי של ר' נתן מנמירוב, שהובא לדפוס לאחר פטירתו על ידי ר' נחמן מטשעהרין.¹⁶ נראה שהדברים הנוגעים למגילת סתרים לא היו כלולים בספר שאותו כתב והכין ר' נתן אלא הם תוספת שהביא "המעתיק", ר' נחמן מטשעהרין, מתוך כתבי יד נוספים של ר' נתן שהיו ברשותו. ואלה הדברים:

אמר המעתיק ראיתי להעתיק מה שמצאתי באמתחת הכתבים... עוד מצאתי כתוב שם וזה לשונו, שנת תקס"ו לפ"ק יום ראשון ה' מנחם אב שמענו מפיו הקדוש כל סדר ביאת הגואל צדק במהרה בימינו... עוד מצאתי כתוב וזה לשונו, ביום ראשון הסמוך נסע מפה על האוקריינע¹⁷ והיינו מלוין אותו עד שיצא מלאדיזין ושם כשיצא מלאדיזין ישבנו על העגלה שלו ואז בדרך הנסיעה גילה לנו סוד הנכתב כאן דברים אשר לא נשמעו מעולם וכו' (היינו כל סדר ביאת הגואל-צדק הנ"ל...) וסיים: והרבה נשכח מיד ולא נכתב כלל כי סיפור ענין זה שהה בערך שני שעות. וצוה שלא לדבר מזה ולכתוב ברמז ותיכף נשכח הרוב כי לא נכתב מיד. אחר כך כתוב שם מה ששמענו עוד הפעם בענין זה ביום ששי ערב שבת קדש ח' מנחם [אב] שנת תקס"ט פה ברסלב וכו'... אשרינו שזכינו לשמוע דברים גנוזים כאלה אשר לא נשמעו מעולם (עד כאן העתקתי מכתובת יד הנ"ל).¹⁸

15 ימי מוהרנ"ת, חלק ראשון, יא, עמ' כ-כא. וייס עסק בהרחבה בבירור מקור זה ובמקבילה שלו בספר אבני"ה ברזל, שנביא בהמשך. הדיון כאן נשען על מסקנותיו, שאת רובן אני מקבל.

16 את ימי מוהרנ"ת חלק ראשון הביא הרב נחמן מטשעהרין לדפוס בשנת תרל"ו בלמברג. בשנת תרס"ג נדפס הספר שנית בלמברג על ידי ר' ישראל היילפערין ונחום יהודא ב"ר אהרן שלמה. חלק שני הודפס לראשונה על ידי ר' ישראל היילפערין בשנת תרס"ד בירושלים. ראה על כך נזה צדיקים, עמ' קלח-קלט.

17 על טיב נסיעותיו השונות של ר' נחמן ועל נסיעתו הקבועה מדי שנה בתקופה זו ברחבי אוקראינה ראה וייס, מחקרים, עמ' 199-200.

18 ימי מוהרנ"ת, חלק ראשון, יא, עמ' כ-כא.